

„Стоян Тилков е български юрист, просветен деец и революционер, деец на Вътрешната македоно-одринска революционна организация.

Биография:

Стоян Тилков е роден на 18 януари 1870 г. в демирхисарското село Кърчово, тогава Османската империя. Завършва турската гимназия в Солун през 1893 г. и право в Цариград през 1897 г. В периода 1897–1904 година е преподавател в Цариградската българска духовна семинария и същевременно е член на Цариградския революционен комитет на ВМОРО. Между 1904–1906 година е секретар на българската църковна община в Сяр. След Младотурската революция от юли 1908 година участва в дейността на Съюза на българските конституционни клубове. На втория конгрес на организацията е избран за представител на Цариградския вилает в Съюзния съвет. Сътрудничи с Панчо Дорев и става член на турския сенат.

По-късно преподава турски език в Софийския университет.“

От данните за Стоян Тилков в интернет, както и от предговора към речника, става ясно, че още преди да е завършил юридическото си образование в Цариград, авторът е бил изготвил и публикувал труда си. Впечатляващи са подбудите за написването му и затова тук ще ги приведем дословно.

„Нуждата от научаването на турския език отдавна е съзната у насъ, това се вижда и отъ програмитѣ на нашитѣ училища, дѣто той държи едно видно мѣсто. Обаче, нѣманието поне на най-необходимитѣ спомагала по този труденъ нѣ и отъ голѣма полза за насъ езикъ, прѣчи на добрия успѣхъ.

Водимъ от мисълтъта да улесниѣ що-годѣ изучванието му в нашитѣ училища, азъ се завѣхъ за съставянието на този *Малѣкъ Турско-български рѣчникъ*, ако и да съмъ знаялъ всичкитѣ мѣжнотии съпровождающи подобно прѣдприятие.

Турския езикъ понеже е взимствувалъ отъ арабския и персийския езици, особено от първия, извѣстенъ като единъ отъ най-богати езици на свѣта, прѣдставлява доста мѣжнотии при точното прѣдавание значението на думитѣ, даже и за по-обработенитѣ езици от българския. До сега издаденитѣ турско-френски рѣчници потвърдяватъ това.

Прѣдлагаемия рѣчникъ, понеже е прѣдначанъ главно за новоучащитѣ турски езикъ, то за да бѣде общедостѣпенъ, гледалъ съмъ да не се уголѣмява обемът му, като съмъ внимавалъ да съдържа само най-употрѣбителнитѣ думи, съ изключение на заетитѣ отъ френския и други западни езици, които се употрѣбават и въ българския езикъ, слѣдователно извѣстни намъ.“

След това представяне на Стоян Тилков и на мотивите, от които е бил воден, за да напише „*Малѣкъ турско-български речникъ*“, ще направим кратък тематичен преглед на неговия труд, който е крачка напред в развоя на българската лексикография в онова време.

Буквите и знаците, които Стоян Тилков използва за *транскрибиране* на заглавните думи, не представляват научна звукописна система. Те са само

практическа уредба, предназначена за нуждите на широк кръг българи, които да бъдат улеснени при усвояването и изговора на турските думи. Тя е съставена почти изцяло от буквите на използваната в онова време българска азбука.

Ако за предаването на повечето турски звукове съществуват подходящи български букви, то за предназначените закръглени гласни *ö* и *ü* използваните писмена бележат само някои качествени особености на двата турски вокала. В учебниците по турски език за чужденци обикновено се твърди, че те съвпадат съответно с френските гласни *eu* и *u*, което е неточно. Подобен изговор звучи комично и подигравателно.

Звуковете на турските думи, които предаваме с буквите на съвременната турска латиница, в речника са предадени по следния начин:

a – а: ак ‘бял’
b – б: бал ‘мед’
c – дж: джам ‘стъкло’
ç – ч: чам ‘бор’
d – д: дурмак ‘спирам; стоя’
e – е: ет ‘месо’
f – ф: фес ‘фес’
g – г: гери ‘назад’
ğ – г’ (г): дог’ри ‘право, вярно’, ‘баяг’ и ‘обикновен’
h – х: ахмак ‘глупак’
ı – ъ, ж: сжг’ър ‘добитък, вол’
i – и: биз ‘ние’
j – ж: женде ‘изпокъсан’
k – к: къ: бакмак ‘гледам’, сюртюк ‘скитник’
l – л, ль: ал ‘розов’, гюзел ‘хубав’, ешилъ ‘зелен’
n – н: кан ‘кръв’, дана ‘теле’
o – о: бол ‘изобилен’, олмак ‘ставам, бивам’
ö – йо, ъо: йод ‘жлъчка’, къор ‘сляп’
p – п: пуси ‘засада’, иплик ‘конец’
r – р: каръ ‘жена, съпруга’
s – с: сиз ‘вие’, кузи ‘агне’
ş – ш: каш ‘вежда’, шарт ‘условие’
t – т: бут ‘кълка, крак’, юг’урт ‘кисело мляко’
u – у: дурмак ‘спирам, стоя’, мум ‘свещ, восък’
ü – ю: дюз ‘равен’
v – в: вар ‘има’
y – й: калай ‘калай’, сайги ‘уважение’
z – з: къз ‘момиче, девойка’
както и съчетанието *ya – я:* яли ‘бряг, крайбрежие’

Единственият знак в писмената уредба е дефисът (малката отвесна чертичка), изписан на десния горен край на буквата *z* – *z'* за означаване на спирантното *z* (*y*): *юг'урт* ‘кисело мляко’, *сжз'ър* ‘добитък, вол’.

Комбинаторните явления в турската езикова практика в Западните Балкани са типична тяхна черта. Те са довели до значителни промени на вокалната система на турските говори. Заетите турцизми в съседните балкански езици запазват тези изменения, най-забележим резултат от които е нарушената вокална хармония.

Редукцията на отворените и неударени гласни е широко застъпено явление на турските говори в Македония. След заглавните думи в речника, в които има редуцирани гласни, не посочваме книжовното им съответствие, от което биха могли да произлизат, понеже засега остава неизяснен въпросът дали редукцията е настъпила допълнително на мястото на първичната и преди употребяваната гласна, или се е получила спонтанно при усвояването на турския език от торбеши и помаци като субстратно влияние.

Ето и примери от речника, които илюстрират наличието на вокална редукция, чужда на турските езици:

бюджек ‘буболечка’ (88), *бури* ‘тръба’ (101), *буг'аз* ‘гърло; проход’ (101), *бюлюк* ‘стадо’ (103), *чивик* ‘пъргав’ (420), *кумиш* ‘съсед’ (423), *турти* ‘утайка’ (349), *кури* ‘сух’ (420), *кюпри* ‘мост’ (449), *уг'лан* ‘малък слуга’ (68), *илчи* ‘пратеник, посланик’ (78) и др.

Елизията, или по-точно *сливането на съседни звукове*, между които може да е отпаднала впечатляващо палаталната съгласна *y* (й), променя задноезичните гласни в предноезични и по този начин се нарушава вокалната хармония.

Нарушаването на вокалната хармония при някои афикси (наставки и окончания) е характерна фонетична особеност в западнобалканските турски говори, която е намерила отражение в речника при транскрибирането на турските примери:

даи ‘вуйчо’ (227), *каиш* ‘ремък’ (403), *каик* ‘лодка’ (403), *иртмак* ‘късам, съдирам’ (605), *игин* ‘куп’ (606) и др.

Наставката *-и* (срвн. *-i⁴*): *куиш* ‘надбягване’ (421), *бури* ‘тръба’ (99), *съзи* ‘болежка’, *рти* ‘тежест, тегло’ (338) и др.

Наставката *-зи/-ки* (срвн. *-gi⁴/-ki⁴*): *сайги* ‘уважение’ (319), *баски* ‘уред за притискане’ (83) и др.

Наставката *-ди/-ти* (срвн. *-di⁴/-ti⁴*): *патърди* ‘шум, врява’ (109), *чатърди* ‘скърцане, трясък’ (185), *съкънти* ‘притеснение’ (332), *соинти* ‘обир’ (330) и др.

Наставката (< окончанието) *-си* (срвн. *-(y)asi/-(y)esi*): *ятси* ‘време за лягане, време за спане’ (78).

Интересни лексикални особености в речника се наблюдават както в турските заглавни думи, така и в обясненията им на български. Съставителят е

отбелязал, че умишлено не е включил думи от западните езици и такива от турски, които имат пълни съответствия в български, за да не увеличава излишно обема на помощното пособие. Като подчертаваме отново значението на част от заглавните турски думи и на някои български думи от тълкуването им, добавяме, че самото им наличие, формата и значението им са база за изследване по диалектология и историческа граматика на двата езика. Като илюстрация на тази възможност ще се спрем на определени примери от тях.

Остарелият за времето си и малко известен османизъм *женде* е обяснен по следния начин – ‘вѣтъхъ, закърпен’ (296). Употребеният прабългаризъм диал. *вѣтък/ вѣток* е разпространен от Мизия до Македония.

Широко известни и употребявани в турския език са българизмите *пиличъ* ‘пиленце’ (115) и *плячка* ‘обир; плен’ (115) (Ерен, 1999: 333–334).

Нарочно ще отбележим думата *балабан*, тук със значение ‘дебел, пълен’ (85), която според някои писмени извори и турски диалекти в Македония е българизъм. Куриозното в случая е приписването на този божем българизъм в някои османски речници – ‘мечка’. Етимологията на *балабан* с подобно значение е тюркска и пределно ясна по състав. Първият елемент е *бал* ‘мед’, а вторият *обан* > *абан*, причастие на глагола *оп(б)-* ‘лапам, лакомо гълтам’, сиреч *обан* ‘лапаш, глтащ’. Значи, мечката е определена като ‘лапаща мед’. Същият глаголен корен е основа на турцизма *obur* ‘лаком’, на тюрцизма *опыр, obur, vapar* и българизма *въпър, вампир* и други негови варианти. Без съмнение източнобългарската „Баба Глта“, с която плашат непослушните деца, съдържа елемент, който е табуирана форма на животното мечка.

Наред с книжовното название на хляба *ектек* в речника е включен и диалектизмът *etmek idem* (12), употребяван в различни турски диалекти, както и в повечето тюркски езици (Севортьян, 1974: 254–257).

С местното диалектно значение е обяснена думата *бунак* ‘престарял’ (101), докато по-разпространено е значението ‘глупак, оглупял’, което е първично и по-древно от посоченото в речника.

Друг разпространен в българското народностно езиково пространство прабългаризъм, употребяван като нарицателно съществително и като лично име, е *крагуй*. Тук той е обяснение на персизма в османския език *шахин* ‘сокол, крагуй’ (300). Среща се и като име на селища и местности. Звателната форма на *крагуй* – *кръго!* сме регистрирали в песенния фолклор на беломорските българи: „*Кръго ле, пиле шарено!*“.

Въпреки солидното си образование на турски и отличното владение на писмената османска реч Стоян Тилков, очевидно под влияние на турския, говорен от турци и българи в Югоизточна Македония, допуска в речника българизми от типа *лика* ‘лице, физиономия’ (463), вероятно от израза *лика-прилика*, който турците никъде другаде не употребяват и не знаят.

Накрая ще отбележим, че приемаме този труд на Стоян Тилков за скромнен принос в развитието на българската туркология и като пример за бъдещи тюрколози как може да се служи на обществото.

ЛИТЕРАТУРА:

Eren, Hasan. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.

Севортян, Э. В. (1974). *Этимологический словарь тюркских языков*. Москва.

Уикипедия: http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D1%8F%D0%BD_%D0%A2%D0%B8%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2, посетен на 14.12.2012

**MORE THAN A CENTURY AFTER THE PUBLISHING
OF „LITTLE TURKISH-BULGARIAN DICTIONARY“**

Abstract: This article presents the „Little Turkish-Bulgarian Dictionary“ published in 1896 in Thessalonica. Special attention is dedicated to the dictionary's compiler, Stoyan Tilkov, and its role in the development of Bulgarian turkology. The author offers examples and references to their use in order to present the dictionary's organization and specifics.

Emil Boev

Sofia University „St. Kliment Ohridski“

ЕЗИЦИТЕ В ЖИВОТА И ТВОРЧЕСТВОТО НА СПИРИДОН ПАЛАУЗОВ

Анна Ангелова

Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящата статия е посветена на първия български историограф, живял и работил извън българския езиков ареал и като типичен представител на българското Възраждане използва много езици в публикуваните от него монографии и статии в периодичния печат – руски, старогръцки, новогръцки, френски, немски, латински и др.

Keywords: Bulgarian National Revival, languages, historiography, Balkans, Enlightenment, education, Bulgaria, Romania

Преди сто и четиридесет години в Санкт Петербург приключва житейският път на Спиридон Палаузов. Днес, отделени от дистанцията на времето, към делото му, почти забравено, ни връщат само отделни пасажки от изследвания или споменът за рода Палаузови, съхранен в колективната българска памет, заради заслугите им към българската просвета и развитието на новобългарското образование.

Основоположникът на модерната българска историография и медиавистика Спиридон Николаев Палаузов (1818–1872) е един от най-образованите българи през XIX в. Роден в Одеса в заможното семейство на търговеца Николай Палаузов¹⁾, той има възможност да получи най-добро за времето си образование. Типичен представител на епохата на Възраждането, когато „всеки просветен българин говори френски“, животът и научното дело на Спиридон Палаузов са белязани от многоезичието – характерен белег на българския XIX век. Роден и израснал далеч от пределите на българския езиков ареал, в семейството на Палаузов се общува на гръцки, тъй като майка му е гъркиня. Възпитаник на прочутия Ришельовски лицей²⁾, отраснал в чужда езикова среда, той притежава изключителна езикова култура. Освен всички славянски езици изучава и ползва активно старогръцки, средновековен гръцки, латински, немски, френски и италиански.

След завършването на лицей през 1839 г. продължава образованието си в престижните университети в Хайделберг и Мюнхен. През 1843 г. защитава успешно дисертация³⁾, написана на латински, и получава титлата доктор на ико-